

STUDII ȘI CERCETĂRI

VALENTIN MÂNDĂCANU ȘI MANIFESTUL UNEI GENERAȚII DE BASARABENI

*Elena UNGUREANU,
dr. hab., șefa Secției Studii și cercetări, BM „B.P. Hasdeu”*

Rezumat: Valentin Mândăcanu a fost un reputat lingvist, traducător și publicist din Republica Moldova, unul dintre semnatarii Declarației de Independență, din 27 august 1991, a republicii care s-a desprins din strânsoarea Uniunii Sovietice. Autor a mai multe publicații de referință, dintre care impactul sociocultural cel mai mare l-a avut volumul *Cuvântul potrivit la locul potrivit* (1987). Poate fi numit luptătorul nr. 1 pentru denumirea corectă a limbii (română, nu „moldovenească”) și revenirea la alfabetul latin, din momentul când, în 1988, cu un curaj ieșit din comun, a publicat în revista *Nistru* (1988, nr. 4) istoricul eseu *Veșmântul finței noastre*. Acesta s-a dovedit a fi un adevărat manifest în procesul de deșteptare națională a basarabenilor, declanșând lupta lor pentru revenirea la grafia latină, eliminând grafia chirilică din uz, proces care a culminat la 31 august 1989 cu Marea Adunare Națională. Sub presiunea societății deșteptate parlamentul de atunci este obligat să schimbe radical legislația lingvistică. Deși progresistă pentru acele vremuri, acea legislație a rămas intactă până în prezent, moment pentru care societatea ar avea nevoie de un alt vizionar de talia lui Valentin Mândăcanu.

Cuvinte-cheie: Valentin Mândăcanu, *Cuvântul potrivit la locul potrivit*, 31 august 1989, limba română, grafia latină, manifest.

„De la noi din sat” – Mihăilenii copilăriei

Destinul lingviștilor este diferit: unii își lasă numele sub sute și chiar mii de articole, pe coperta a zeci de cărți, nemaiajungând în atenția publicului mare, în timp ce alții rămân autori a câte unui sau două texte/volume de mare răsunet. Lingvistul, traducătorul și publicistul Valentin Mândăcanu face parte din cea de-a doua categorie: „a-l evoca pe Valentin Mândăcanu înseamnă a cinsti memoria unuia dintre cei mai dăruți, energici, sinceri și intransigenți luptători pentru apărarea limbii, culturii, istoriei și demnității naționale în Basarabia sub ocupație rusească” [19, p. 195].

S-a născut pe 27 iulie 1930, în satul Mihăileni, județul Bălți, Regatul României, în familia lui Roman și a Irinei Mândăcanu. După o viață care și-a avut apogeul ei, a plecat în lumea celor dreapți la venerabila vârstă de 82 de ani, în 29 octombrie 2012. A rămas în istoria literelor basarabene ca unul dintre cei mai curajoși luptători pentru limba română și grafia latină, dacă nu cel mai curajos. Tatăl său, Roman Mândăcanu, a fost director al școlii în care a învățat și lingvistul de notorietate mondială Eugeniu Coșeriu. Despărțindu-i doar 9 ani (Coșeriu fiind născut în 1921), având interese comune, cei doi au fost prieteni de mici și au păstrat legătura întreaga viață. După școala primară din Mihăileni (1937-1940), ca și celebrul lingvist, face Liceul „Ion Creangă” din Bălți (doar trei clase), liceu despre care Coșeriu avea cele mai frumoase amintiri. În lipsa altor informații, reproducem aici cele povestite de marele savant și așternute pe hârtie de trei profesori bălțeni cu care s-a întreținut la ultima lor întâlnire, în mai 2001 [5, p. 6-7], în ideea că rămân valabile și pentru anii de școală primară și de liceu ai lui Valentin Mândăcanu:

„Eu am avut mare noroc și de aceea mulțumesc tuturor acelorora pe care îi reprezint astăzi și în numele cărora m-am afirmat pe plan național și internațional. Îmi spunea un coleg, după o conferință în Germania: «De unde scoți dumneata toate aceste lucruri?». Și-i răspund: „Eu am învățat la școală: la Bălți, la Iași, apoi în Italia, mai ales în Italia». Și-mi spunea acest domn: «S-ar putea, dar substanța o aveți de-acasă». Probabil că da, dar câți au avut aceeași substanță și câți ar fi putut să se realizeze în același sens. Am avut noroc. Spuneam că am avut noroc că, încă la școala primară, l-am avut învățător pe **Roman Mândăcanu, un învățător pe care l-am iubit toată viața**. Și el, tot așa, fiu de țăran, a studiat cu râvnă, umblând pe jos de la Mihăileni până la Botoșani, a făcut acolo școala normală și a devenit învățător la noi în sat, la Mihăileni. Într-un sens, **anume Roman Mândăcanu a fost cel care m-a descoperit** (când aveam abia 10 ani). Apoi am avut al doilea noroc excepțional, acela de a fi elev la Liceul «**Ion Creangă**» din Bălți. Nu știu dacă era cel mai bun liceu din țară în acel moment sau dacă reprezenta, pur și simplu, norma școlii românești între cele două războaie, fiindcă a fost într-adevăr un liceu excepțional în toate sensurile: și din punct de vedere științific, și din punct de vedere pedagogic, și din punct de vedere moral, mai ales prin faptul că profesorii (de diferite naționalități) erau cu toții uniți și în pedagogie, și în înțelegerea sensului național al culturii și al pedagogiei. Deși aveau diferite orientări politice, profesorii se înțelegeau perfect când era vorba de învățătură, când era vorba de aprecierea talentelor care se ridicau. (...) La Liceul «Ion Creangă»

din Bălți colaborem și cu celelalte instituții de învățământ (Bălțiul n-avea universitate, însă **era un mare centru de învățământ**, fiindcă avea mai multe licee: Liceul «Ion Creangă», Liceul de Fete, Liceul Evreiesc și, uneori, un profesor de la noi putea fi înlocuit, eventual, cu un profesor de la Liceul Evreiesc și viceversa. La Liceul Comercial, printre altele, se predă și engleză, care nu se predă la Liceul «Ion Creangă»”.

La vârsta de 14 ani, tânărul Valentin este nevoit să se refugieze cu părinții peste Prut. Acolo își face studiile la Liceul „Carol” din Craiova (1944-1950).

Întrebat de jurnalistul Ștefan Secăreanu despre motivele pentru care a părăsit Basarabia în 1944 („Ați fugit de *ciuma roșie* care venea asupra noastră dinspre răsărit. Nu-i la fel de clar de ce ați revenit în împărăția aceleiași *ciume*”), scriitorul își amintea cu tristețe: „*Ciuma* asta a potopit și a infectat cu „bacili roșii” întreaga Românie. Marionetele românești ale Kremlinului porneau din când în când la vânătoare după basarabeni și bucovinenii refugiați. În timp ce mă aflam la Facultate, tata umbla fugar prin țară. Mie mi se luase bursa, nu aveam niciun sprijin, eram disperat. Între timp, în ziare apărea sistematic un anunț «În atenția cetățenilor sovietici aflați pe teritoriul României», în care se promitea marea cu sarea celor care vor accepta să se reîntoarcă în Uniunea Sovietică. Mi-am luat inima în dinți și m-am «repatriat». Spre deosebire de Silviu Berejan, care și-a regretat repatrierea, limitat astfel în posibilitatea de afirmare, Mândăcanu, întrebat dacă i-a părut rău, a răspuns: „De ce să-mi pară rău? Nu. M-am încadrat rapid în viața basarabenilor mei, mi-am continuat studiile, m-am însurat cât se poate de reușit, am lucrat cum am lucrat, am făcut mult-puținul pe care l-am putut face pentru salvarea limbii române de la pieire...” [23].

Nu se cunosc prea multe despre acea perioadă și sperăm să le putem afla din surse documentare și de la rude în timpul cel mai apropiat, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” propunându-și să-i

editeze în volum VIAȚA ȘI OPERA¹. Din cele pe care le-am aflat, reținem un moment relatat de scriitorul Vladimir Beșleagă despre o situație penibilă legată de Valentin Mândăcanu. Când acesta din urmă s-a repatriat din România, a avut nevoie să i se perfecteze din nou actele. Ei bine, birocrații ruși i-au stâlcit numele de mai multe ori, el fiind nevoit să meargă de trei ori la biroul de pașapoarte până și-a văzut ortografiat corect numele. La început era: „Mandikean”, apoi „Mandukean” și, în sfârșit, „Mândăcanu” [2, p. 5]. Era doar începutul calvarului numelor limbii române.

Așadar, revine în Basarabia în 1951, în urma politicilor de atunci stabilite între România și URSS [22]. Fiind student la Institutul Pedagogic din Chișinău (1951-1955) (astăzi Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”), își încearcă puterile și ca tânăr actor la Teatrul Moldovenesc din Chișinău (1951-1952). Ulterior, un timp lucrează profesor la Școala Pedagogică din Călărași (1955-1957). În anul 1952 se căsătorește, „cât se poate de reușit”, cu Iulia Bevz, care i-a fost alături întreaga viață. E perioada când ceea ce se credea imposibil a prins totuși rădăcini și a început să se dezvolte prin râvna celor rămași acasă sau repatriați – învățământul autohton [17]. Vine cu familia la Chișinău. În perioada 1957-1964 este lucrător literar (redactor) la revista *Învățătorul sovietic*, unde erau publicate articole ale profesorilor, de la facultate sau din învățământul mediu de specialitate, pe care, cu ochiul său ager, le redactează cum știe mai bine. Primele materiale folosite pentru volumul *Exprimarea corectă* (ediția I din 1967) apăruseră inițial într-o seamă de reviste precum: *Învățătorul sovietic*, de ex.: *Cu privire la unele întrebări de ortografie*, 1955, nr. 7, p. 47; *Însemnări despre accentul cuvintelor*, 1959, nr. 6, pp. 37-44 (în colab. cu V. Soloviov); *Manualele de limbă și literatură moldovenească privite sub aspectul cultivării limbii*, 1962, nr. 7, pp. 57-62; *A acorda*, 1964, nr. 6, pp. 63-64; *Limba și Literatura Moldovenească: Câteva observații în legătură cu folosirea prepozițiilor*, 1961, nr. 1, pp. 72-75; *Paronimia și exprimarea corectă*, 1962, nr. 2, pp. 56-61; *Nistru: Cuvinte și expresii*, 1964, nr. 7, pp. 155-157; nr. 8, pp. 158-160; nr. 11, pp. 151-156; *Cultura: Învățământul și televiziunea*, 1970, 12 sept, pp. 2-3; *Observații asupra ortografiei limbii moldovenești*, I, 1973, 6, 13 octombrie, p. 10, 3 noiembrie, pp. 10-11; *A ghici – un verb buclucaș*, 1973, 29 mai, p. 13 ș.a.

¹ Vasile Malanetchi semnală, în 2021, în cadrul unei conferințe, necesitatea editării volumului, vizând Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”.

O parte din tablete îi găsiseră locul mai întâi în câteva fascicule de *Cultivarea limbii* (din totalul celor 14 apărute): *Însemnări privind folosirea pronomelor relative care și ce*, 1963, pp. 44-47; *Note privind limba emisiunilor radiofonice*, 1966, pp. 19-35; *Note referitoare la exprimarea aleasă*, 1966, pp. 24-29; *Observații în legătură cu limba și stilul gazetei Moldova Socialistă*, 1966, pp. 5-18 etc.

Calitățile de bun redactor și stilizator au fost remarcate de funcționarii de stat și timp de aproape trei ani a fost redactor în cadrul Ministerului Culturii al RSSM (1964-1965), după care alți trei (1966-1968) – redactor-stilizator la revista *Moldova*. Anii '60-'70 au fost deosebit de prolifici pentru Valentin Mândăcanu în ceea ce privește traducerile din limbile rusă și franceză. Traducerile din limba rusă a numeroase cărți, inclusiv cu tentă vădit ideologică, dar și a câteva titluri de manuale pentru școala medie erau modul de a-și câștiga pâinea. Manuale pentru școala medie precum *Geografia economică a țărilor de peste hotare și/sau manuale pentru instituțiile de învățământ mediu special precum Științe sociale și chiar Istoria Uniunii RSS din anii '40-'70* (traduceri din limba rusă efectuate în anii '70 în coautorat, în zeci de ediții și zeci de mii de exemplare) au constituit material brut pentru viitoarele cărți semnate de lingvistul care se documenta neconținut. A făcut mai multe traduceri, din rusă și din franceză, inclusiv câteva biografii romanțate (despre Lev Tolstoi, Mahatma Gandhi, A. de Saint-Exupéry ș.a.). Printre cărțile de educație socială, de popularizare a științei și artistice traduse se numără: Vigdorova F. *Clipe de liniște*. Chișinău: Lumina, 1970; Serafimovici A. *Șuvoiul de fier* (Roman). Chișinău, 1970; Rolland, Romain. *Viața lui Beethoven*. Chișinău, 1971; Segal E. *Sofia Perovskaia*. Chișinău, 1973 ș.a. După experiența acumulată a publicat și unele reflecții privind *Traducerea artistică și imperativul timpului* (Literatura și Arta, 1987, 29 ianuarie, p. 3). O carte deosebită în palmaresul traducerilor făcute de Valentin Mândăcanu este despre spionul *Richard Sorge* (aut. M. Kolesnikov și M.Kolesnikova), Chișinău, 1974), numit și spionul secolului XX, spionul care a schimbat lumea (!) – subiect fierbinte care, credem, a lăsat urme și în mentalitatea traducătorului în ceea ce privește nonconformismul și mai ales curajul, pe care avea să-l manifeste mai târziu.

Enciclopedia ca instituție

Cărțile fundamentale au menirea să culturalizeze populația. Enciclopediile și dicționarele au această funcție primordială, pe care și-au păstrat-o până în prezent. Într-un pseudostat, precum RSSM, *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* era o instituție creată (și) pentru a justifica existența acestuia. Nu doar această sarcină, evident, căci instituția în sine a trebuit să propulseze în mase și cunoștințe generale universal valabile. În 1968, Valentin Mândăcanu ajunge secretar general la această importantă instituție (funcție deținută până în 1970), la care a colaborat intens și cu suficiente contribuții toată elita academică, din toate domeniile. Astfel, în perioada 1970-1981, au fost publicate 8 volume în 25 000 de exemplare. Enciclopedia cuprindea cca 40 000 de articole, 4 400 de imagini, 44 de hărți colorate și 244 de hărți în alb-negru. Cu toate acestea, o bună parte din subiectele istorice și filologice erau interpretate în spiritul ideologiei sovietice. O armată întreagă de specialiști și pseudospecialiști au întreținut „buna funcționare” a instituției, până în momentul când istoria și-a schimbat cursul. A fost editată în limbile rusă (*Молдавская Советская Энциклопедия*) și română (cu caractere chirilice, evident: *Энциклопедия*

Vom reține că, din cauza unui istoric extrem de problematic, până în prezent circulă numeroase controverse în legătură cu toate versiunile *Enciclopediei Republicii Moldova*. Activând în acel context de elaborare, îngrijire și editare a ESM, Valentin Mândăcanu nu putea fi decât un intrus, care încerca din răspuțeri să ofere modele de scriere corectă, raportând continuu moldovenească de pe Bâc la româna de peste Prut. Anume din această cauză a fost concediat, fiind învinuit de „românizarea” limbii.

Советикэ Молдовеняскэ), constituind o piatră de încercare pentru oame-nii de știință, editori, redactori și traducători. Grație simțului limbii unor specialiști ca Valentin Mândăcanu, Leonid Cemârtan, Constantin Zubcu etc., primele volume ale ESM au fost redactate dacă nu impecabil sub aspectul corectitudinii limbii, cel puțin plauzibil, ferindu-le de penibil. Cunosc aceste volume, pe care le-am răsfoit cu diferite ocazii, acestea prilejuindu-mi multe întrebări, dar și multe informații prețioase. Întreaga colecție de enciclopedii se poate găsi în casele unor intelectuali până în prezent, ea constituind expresia unei nevoi acute

de de culturalizare. Vom reține că, din cauza unui istoric extrem de problematic, până în prezent circulă numeroase controverse

în legătură cu toate versiunile *Enciclopediei Republicii Moldova*. Activând în acel context de elaborare, îngrijire și editare a ESM, Valentin Mândâcanu nu putea fi decât un intrus, care încerca din răspuțeri să ofere modele de scriere corectă, raportând continuu moldoveneasca de pe Bâc la româna de peste Prut. Anume din această cauză a fost concediat, fiind învinuit de „românizarea” limbii. Înșirând o amplă listă de dicționare care erau consultate pe ascuns și amintind de *Dicționarul enciclopedic român* în patru volume, Mândâcanu recunoaște franc: „Pe urmele acestui dicționar, sub aspect terminologic, au mers toate cele opt volume ale *Enciclopediei Sovietice Moldovenești*” [11, p. 84]. Fiind o persoană citită, dar curajoasă și incomodă, a avut mai multe conflicte profesionale cu șefii. Întrebat de Ștefan Secăreanu despre acele situații, reputatul specialist a răspuns: „Prin astfel de necazuri au trecut mii și mii de intelectuali basarabeni, toți fiind bănuți de naționalism, de spirit românesc. Concedierile mele au fost trei, și toate „po sobstvennomu jelaniu”. (...) Prima mea concediere a fost de la Ministerul Culturii. Ministrul de pe atunci, poet de limbă română (este vorba de Petrea Darienco, originar din Transnistria – date furnizate de dl Vasile Malanețchi, căruia îi mulțumim pe această cale – *n.n.*), în 1966, când s-a înființat revista *Moldova* (dânsul a fost cooptat în redacția acestei publicații), nu voia să vorbească cu mine românește, nici când eram în doi. Eu îl întrebam românește, el îmi răspundea rusește, și viceversa. Într-o zi i-a plesnit răbdarea și mi-a strigat tot rusește: «N-am nevoie de naționaliști români! Afară!» Am depus cererea și am plecat... A doua concediere a fost de la *Enciclopedie*, sub învinuirea absurdă de «românizare a limbii moldovenești»... Cea de-a treia concediere, tot forțată, a fost de la ATEM” [23].

În diferite perioade a ținut prelegeri pentru redactorii de carte, pentru ziariști și traducători (care aveau nevoie de instruiri specializate ca aerul). A alcătuit un set amplu de *Îndrumări metodice pentru redactorii ESM* (1968, 153 p). Anii în care a tradus, a corectat și a stilizat textele tipărite în cele mai importante enciclopedii, știrile de la ATEM, pe care le prelua masiv presa locală, când a colaborat cu editurile, cu studioul „Moldova-Film” (pentru care a tradus din rusă câteva filme pentru dublare) și instituțiile care editau reviste (Institutul de Limbă și Literatură – fasciculele *Cultivarea limbii*), au fost deosebit de fructuoși în sensul că i-au livrat (cu înverșunare) o mulțime de exemple, din care mai târziu

avea să se adune o carte de referință. Dar și nervul unui viitor eseu care a zguduit societatea!

Un agent... la Agenția Telegrafică a Moldovei (ATEM)

Istoria acestei instituții (agenție de presă) e mai puțin cunoscută generației actuale, deoarece, din 1990, a fost lichidată, după obținerea independenței funcțiile acesteia revenind unei structuri noi numită azi MoldPres. Scopul unor astfel de întreprinderi nici azi nu poate fi subestimat, acestea fiind generatorul de bază al știrilor într-o țară, dar pe vremea URSS, Agenția sovietică numită TASS (creată în 1902), respectiv ATEM (Agenția Telegrafică de Informații a RSSM, creată în 1940, ca parte integrantă a agenției sovietice TASS) – erau structuri de informare, dar și de îndocitrinare a populației, deoarece în mare parte produceau și difuzau informația pe care o voia regimul. Agenția avea totuși mare nevoie de buni cunoscători ai limbii române (numită la acea vreme *moldovenească*), dar și ai limbii ruse (și ai altor limbi). În calitate de traducător anume aici a fost promovat și Valentin Mândăcanu (1971-1989), deci vreme de aproape 2 decenii. Ca și toate celelalte structuri create, ATEM-ul slujea sistemul, dar în interior munceau și oameni bine intenționați, competenți, care știau foarte bine ce nume poartă limba în care se vorbește. Așa cum recunoștea mai târziu lingvistul, „urgă terorii spirituale de factură stalinistă, prin care am trecut cu toții în deceniile de după război, ne-a învățat să ne camuflăm, să ne ascundem auzului și văzului «inamicului», să recurgem la tot felul de coduri, mai ceva ca în activitatea de contraspionaj, numai să nu-i spunem pe nume limbii române. O numeam *limba noastră*, *limba strămoșească*, o numeam și *moldovenească*, dar precizam neapărat – *literară* și era clar ce limbă se are în vedere” [11, p. 70].

A activat un timp, dar atitudinea intransigentă față de nedreptățile care se făceau limbii, lupta obositoare cu mai marii pentru fiecare expresie și cuvânt în știrile și comunicatele care trebuiau emise în regim de urgență, discuțiile în răspăr cu șefii l-au forțat din nou să se concedieze. A revenit la *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*. Și acolo se opoșeau destui ignoranți și farisei. Atât la ATEM, cât și în Redacția *Enciclopediei Sovietice Moldovenești* a încercat, din răspuțeri, să mențină la un nivel apreciabil limba română în toate textele redactate, elaborate și traduse, conferind această calitate în special textelor oficiale, ale căror emițători

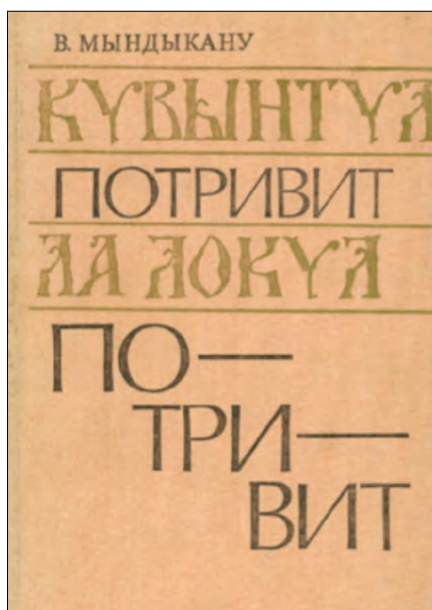
aprioric negau existența limbii române în stânga Prutului. Fără să se bănuiască, într-un anume sens, viitorul revoluționar era în ea ca un agent secret. Pe 20 iunie 1990, prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM, ATEM a fost lichidată.

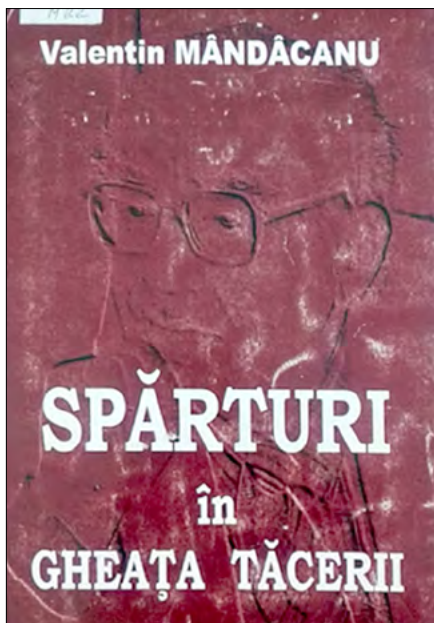
„Zi și noapte în serviciul limbii române”

Deși era, cum i s-ar putea parafraza un viitor titlu de carte, *omul (ne)potrivit la locul potrivit*, dar și *omul potrivit la locul (ne)potrivit*, lucrând la ATEM, era într-o vădită nepotrivire cu misiunea instituției. Toată comunitatea filologică era conștientă că limba vorbită de majoritatea populației luneca de zeci de ani într-un abis al pierzaniei, dar tradiția încetățenită cu toate mijloacele propagandistice era încă foarte puternică.

În 1967 avea deja pregătit suficient material și, cu sprijinul lui Silviu Berejan, care i-a fost redactor, vede lumina tiparului îndreptarul *Exprimarea corectă: Cazuri greșite de folosire a cuvintelor și expresiilor*. „A fost acea carte, pentru noi, basarabenii ajunși la marginea disperării (rusificării, deznaționalizării), un fel de **bombă... cu efect întârziat**” [20, p. 165], lansându-l pe practicianul preocupat de cultivarea limbii ca pe un lingvist sadea printre lingviștii afirmați cu teze de doctor susținute și funcții deținute. Mai mult, datorită acutului său simț lingvistic, a fost considerat *un fenomen* în lingvistica națională (Vlad Pohilă).

Cu mare priză la public, foarte căutată și citită, cartea îi va apărea într-o ediție completată, peste șapte ani (în 1975), iar în 1987 va fi retipărită cu titlul *Cuvântul potrivit la locul potrivit* – cartea are un *Cuvânt-înainte* semnat de Silviu Berejan, cuprinzând 300 de articole propriu-zise și cca 2 000 de cuvinte și expresii (corecte și incorecte). Nu cunosc carte mai frecvent consultată de mine și de colegii mei, spre finele studenției noastre, dar și în debutul carierei mele profesionale, când am fost angajată în Secția stilistică, cultivarea limbii și traducere din cadrul Institutului de Limbă și Literatură al AȘM, condusă

de prof. Ion Ețcu (1988). O am și azi în bibliotecă și o consult când e cazul.

„La drept vorbind, nu a avut dânsul concurenți nici la noi, în Basarabia... Numai să nu fie cu supărare altor lingviști și filologi, pur și simplu intelectuali, sincer și în cunoștință de cauză preocupați de destinul limbii române aici, în stânga Nistrului, care au muncit cu pasiune la ocrotirea și îndreptarea felului cum vorbim și cum scriem. Pur și simplu, cred că **nimeni nu ar mai fi putut face ceva similar** *Cuvântului potrivit*... Nu obligatoriu pentru că nu i-ar fi dus capul, dar, mai ales, pentru că asemenea cărți se scriu de către oameni cu soli-

de, adânci cunoștințe în materie, însă care dețin și un simț aparte al limbii materne, având și o trăire vibrantă a existenței prin limbă a națiunii din care se trag. Unii lingviști sau filologi, chiar dacă au și au avut buna intenție sau poate că s-au și apucat să facă ceva similar, s-au oprit, pe la mijloc de cale, fără a duce la bun sfârșit opera: care din lene, care din teamă, care din lașitate, care din comoditate...” [20, p. 165]. Este de ajuns să amintim în acest sens de cele 14 fascicule de *Cultivarea limbii*, în care mai toți filologii vremii au publicat materiale vizând diverse aspecte ale subiectului dat. Din păcate, nici acele fascicule nu au fost publicate într-un volum de referință, nefiind de găsit azi.

Despre această carte de căpătâi pentru filologi, dar nu numai, au scris mulți colegi. Nicolae Corlăteanu era printre primii care prezenta publicului ediția I a cărții (1979), fiind absolut conștient de rolul și rostul ei, fără nici să bănuiască că într-o zi se va întoarce împotriva lui [4, p. 19]. Vlad Pohilă a scris în mai multe rânduri despre învățătorul și modelul lui de o viață:

„De fapt, ce a însemnat – ce mai înseamnă încă – pentru noi îndreptarul de exprimare corectă al lui V. Mândăcanu *Cuvântul potrivit – la locul potrivit?* Cu siguranță:

a) un model de «gestionare» (depistare, grupare, explicare/comentare etc.) a greșelilor de limbă; un instrument desăvârșit de combatere, prin formularea de soluții judicioase, limpezi, dar și

intransigente, iar în ultimă instanță – salvatoare de vorbire/scriere corectă;

b) o **garanție** – pentru cei care îl citesc, îl studiază, desigur – că își vor corecta la maximum vorbirea și scrierea, debarasându-se de o serie de greșeli tipice provinciei noastre basarabene, în primul rând, de numeroase calchieri din rusă;

c) o **șansă unică de a contrapune un limbaj îngrijit, frumos, elegant, nuanțat urâteniei vorbirii «de mahala», «macaronice», neglijente**, prin această contrapunere oferind beneficiarilor bucuria de a re-descoperi splendoarea limbii literare;

d) un **memento** că «străinismele», în cazul nostru – rusismele, nu pot decât să ne «infecteze», să ne «strice», să ne urâtească limba, iar mai larg – să ne dezvolte o lenevie a spiritului, o lehamite în a căuta cuvintele necesare (și existente), mulțumindu-ne cu un jargon ruso-român, în loc să căutăm formele corecte, soluțiile firești de exprimare, diamantele limbii române;

e) o **dovadă în plus că o limbă poate funcționa nestingherit**, respectiv, poate fi utilizată fără a te rușina cum/că o vorbești numai dacă ea (această limbă) evoluează fără abateri de la norme, de la un standard, care, în cazul basarabenilor, nu poate fi decât limba română literară, exemplară.

Din păcate, îndreptarul lui V. Mândăcanu rămâne extrem de actual și după câteva decenii de la apariție. Spun «din păcate», pentru că, dacă noi eram ceva mai atenți, mai sensibili la sfaturile autorului, un șir – poate chiar șiruri întregi! – de greșeli etalate, lămurite, combătute în cartea cu pricina ar fi trebuit de mult și definitiv să dispară din uzul nostru. (...) Tocmai de aceea considerăm că **îndreptarul lui V. Mândăcanu ar trebui reeditat** (cu un tiraj suficient pentru fiecăre casă de intelectual, de gospodar, în orice familie cu copii – din întreg spațiul nistro-prutean și est-nistean) și să ajungă încă unei generații, cel puțin. Cineva poate insista că între timp vorbirea românească din Basarabia s-a mai îndreptat... Iar altul – că între timp au apărut noi, poate și mai perfide greșeli, calchieri... Dând dreptate ambelor părți, menționăm că **în Cuvântul potrivit... oricum se conține «principala bază de greșeli/abateri/anomalii» din limbajul românilor basarabeni și, în acest sens, revenim la gândul amintit mai sus – cartea lui V. Mândăcanu nu are concurenți...** [20, p. 167].

E de ajuns să amintim aici doar câteva cuvinte și expresii care poluează nestingherit până în prezent limbajul vorbitorilor: *a se primi, a se atârna, a se petrece, a se expune, a se apăra, a trage atenția, a merge vorba, a duce în eroare, a da o întrebare, a precăuta, a reieși, a cadona, a se isprăvi, în rezultatul, a retrăi, a se îndrăgosti în cineva...* Modalitatea de descriere utilizată de Valentin Mândăcanu

s-a dovedit a fi expresia practică a conceptului de normă (în accepție coșeriană) și necesitatea de a utiliza limba exemplară.

Cartea aceasta salva nu doar munca lui Mândăcanu, ci și întreg efortul lingviștilor autohtoni, dezvinovățind o întreagă clasă.

Angajat al aceleiași ATEM, în timp ce-i apare volumul cu pricina, Valentin Mândăcanu se vede silit să-și ia lumea în cap și să se concedieze din nou, din cauza unei atmosfere dușmănoase și insuportabile (era prin 1989, când încă nu împlinise vârsta de pensionare). Dar bomba editorială își făcuse/făcea deja efectul, un răsunet al acelei explozii urmând să se producă în 1989, în piața Marii Adunări Naționale, când mulțimea ieșea în stradă să-și apere limba și alfabetul.

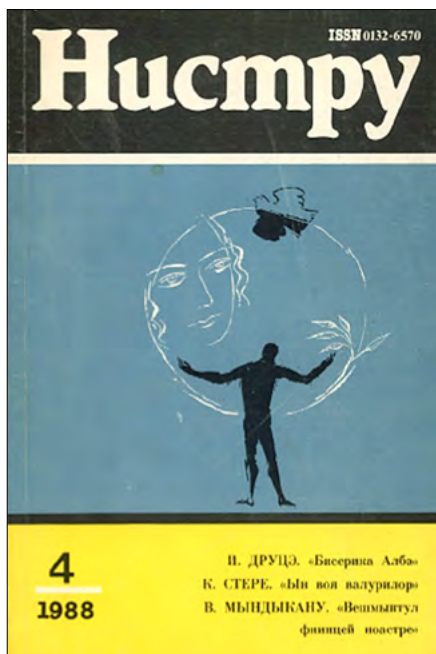
Țesătura ființei noastre – scrisul latin: metafora care a înfruntat un întreg imperiu

Succesul apariției îndreptarului era doar un preludeu a ceea ce urma să se întâmple. Roata istoriei basarabenilor se rostogolea nemiloasă la vale. Deși se discuta tot mai aprins, încă de prin 1985, odată cu restructurarea gorbaciovistă (perestroika și glasnosti), prin 1988, starea de spirit a societății se înfierbântase la maxim, lipsea doar acel element care să dezlănțuie furtuna social-națională, să mobilizeze și să ghideze energia maselor populare spre un țel concret. Anume Valentin Mândăcanu a fost „**omul (cu cuvântul) potrivit la locul potrivit**”, „**omul providențial** care la momentul oportun a făcut un pas în față și a ridicat sus stindardul luptei pentru revigorarea ființei naționale, pentru emanciparea gândirii și a simțirii celor dezmoșteniți de ceea ce aveau mai sfânt și le fusese luat – graiul matern și litera străbună – și văduviți de esența ființei lor naționale” [8, pp. 398-399]. Așa cum povestește nora scriitorului, Ala Mândăcanu, trebuia ca cineva să-și asume curajul de a spune ADEVĂRUL odată și odată [6].

În pofida riscului de a fi concediat, proaspăt numitul redactor-șef al revistei Uniunii Scriitorilor din RSSM Dumitru Matcovschi acceptă să publice articolul rămas în istoria basarabenilor asemenea unui trăsnet ce i-a trezit din somnul de moarte: *Veșmântul ființei noastre*. Prin acest eseu, revista *Nistru* (cu nr. 4 din 1988, pp. 130-146) avea să intre și ea în istorie. (Materialul fusese refuzat de Nicolae Dabija, pentru *Literatura și Arta*). Amplu, documentat, curajos, șocant, scandalos pentru șifonarea publică a imaginii profesorului Nicolae Corlăteanu (în fața căruia ulterior

și-a cerut scuze), cu subtitluri care puneau pe jar întreaga societate, articolul a devenit **manifestul unei generații** care nu a mai vrut să tacă.

Adevărat catalizator și amplificator al mișcării de deșteptare și renaștere națională a românilor din Basarabia, prin acest eseu se recunoaște pentru prima dată în ultimii 50 de ani **identitatea** dintre așa-zisa **limbă moldovenească și limba română** și se argumentează haina care i se potrivește cel mai mult – **grafia latină**. Dumitru Matcovschi a spus despre el că e cel mai solid articol scris în Basarabia după '40 încoace, „cel mai mare studiu dedicat limbii române din Basarabia” [9, p. 6]. Fără acest eseu nu poate fi închipuită mișcarea de eliberare națională a basarabenilor de sub sovietici.

Făcând o comparație cu Românii din Țară, care s-au trezit un pic mai târziu din noaptea ideologică, Paul Goma remarca Puterea de necrezut a Cuvântului:

„Basarabenii, Românii de la Chișinău, au pornit – și au desăvârșit – o adevărată revoluție socială, națională, spirituală. Au pornit așa cum **nu** a pornit cea de la București-Timișoara-Cluj-Sibiu – de la un *text*, semnat de Valentin Mândăcanu (...) intitulat: *Ecologia spiritului* (de fapt, aceasta e titlul rubricii – *n.n.*). Despre ce vorbea acel text – cu adevărat revoluționar? Despre **limba română**, despre **alfabetul latin**. Prin asta, Românii din Basarabia pot să se așeze fără

Valentin Mândăcanu la Uniunea Scriitorilor din Moldova (1988)

complexe alături de Polonezi (care, în 1956, s-au răsculat împotriva comunismului, pornind de la piesa *Strămoșii* de Mickiewicz); alături de Unguri, încurajați de poezia *Ridică-te, Maghiare* de Petöfi; alături de Cehi și de Slovaci, înălțați pe două picioare, în 1968, tot de *texte*” [7, p. 174].

În faimosul articol, „starea de lucruri constatată de dl Mândăcanu era alarmantă: nivelul scăzut al predării, învățării și cunoașterii practice a limbii române, numită pe atunci *moldovenească*, rusificarea ei, reducerea drastică a sferelor sale de funcționare. Totodată, procesul de degradare a limbii era analizat în strânsă legătură cu anihilarea/anularea identității naționale. Conceput ca o polemică cu Nicolae Corlăteanu – care scrisese articolul *Etape ale dezvoltării limbii moldovenești* la indicația partidului comunist –, *Veșmântul ființei noastre demonta întregul eșafodaj «teoretic» al proiectului sovietic de construire a unei noi limbi romanice la est de Prut: caracterul specific al limbii «mold.» în comparație cu româna, înflorirea limbii «mold.» în perioada sovietică, funcționarea sa firească alături de limba rusă, adică așa-zisul *bilingvism armonios*” [3].*

Eseul a avut numeroase ecouri în presa de specialitate, printre care: Vasile Bahnaru. *Limbă și obiceiri expulzate* (Nistru, 1988, nr. 7, pp. 77-86); Vladimir Beșleagă. *Vox populi* (Nistru, 1988, nr. 12, pp. 74-91), dar și multe altele, publicate în cartea *Spărturi în gheața tăcerii* (pp. 47-53).

Eugeniu Coșeriu și Valentin Mândăcanu întâlniți acasă, la Mihăilenii care i-au ridicat deasupra pe ambii (1991)

Stilistica acestui eseu este una antologică, dar cine și-a permis să facă analizele pe care le merită? Titlul, metaforele, metonimiile, interogațiile, neologismele, barbarismele (rusismele) și neoașismele, frazeologismele cu intertextul lor subtil... Doar subtitlurile cât fac: *Dilema gunoiului din tindă; Urmări ale pogromului; Una sau două?; Apa nu poate curge la deal; Ca la răzbel; Slin și mucegai; Știința nu recunoaște fetișuri; Înfruntări zadarnice...; ...și succese*

Plini de speranță, Valentin Mândăcanu, Grigore Vieru și Eugeniu Coșeriu (1993)

închipuite; Alfabetul latin – o sperietoare?; O undă de optimism.
Vlad Pohilă numea acest scris impecabil. Ne permitem să dăm aici doar finalul, un imn în sine:

„Limba poporului trebuie privită prin prisma intereselor de stat, căci ea nu este un dar nemeritat, căzut din cer pe la ocazii rare, nu este o anexă a civilizației, ci este însăși civilizația, face parte din noi, este învelișul material al gândirii, este un fenomen social, așa că existența ei nu poate fi concepută decât în societate.

În afara societății nu există limbă!

Limba este partea perenă a existenței a unei societăți.

Limba este nemărginirea!

Ea are adâncimi de nebănuț, întinsuri nețârmurite și înălțimi fără de hotar. Este trecut, prezent și viitor.

Infinită-n spațiu și nesfârșită-n frumuseți este limba. În răstimpuri, sub adieri de vânturi protivnice, i se zbârcește fața, vijeliile o îmbătrânesc, intemperiiile sociale îi încetinesc pasul, dar ea rămâne pururi măreață în apele-i limpezi și în splendorile-i cromatice.

Izvorâtă din străfunduri ancestrale, purtată din tată în fiu, înălțată din baladă în baladă, înmlădiată în cântece străbune, frământată în covată de argint a condeierilor de până la noi, limba este colină domoală și vrajă de codru des, văzduh înmiresmat de parfumul florilor, zbor de pasăre măiastră și susur de izvor, cheag împietrit și vână de primenire, frământare lăuntrică și înălțare spre creste, este sângele care ne pune în mișcare sufletul și ne încălzește inima pentru a putea iubi și alte limbi – iată ce este și de ce merită să fie păstrată cu sfințenie limba asta a noastră...” [12, p. 42].

Deputat în primul Parlament

Aflat pe linia întâi a luptei pentru revenirea la alfabetul latin, Valentin Mândăcanu, ca unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai elitei intelectuale, a fost ales **deputat în primul legislativ de după independență (1990-1994)** (lucru care până atunci nu se mai întâmplase cu vreun scriitor care se confruntau cu puterea oficială. Atunci au avut loc primele alegeri parlamentare pentru prima dată, într-o democrație fără experiență, în baza sistemului electoral majoritar, cu candidați la mandatul de deputat propuși de colectivele de muncă și organizațiile obștești. În urma scrutinului, în Sovietul Suprem al RSSM de legislatura a XII-a, au fost aleși 371 de deputați, majoritatea dintre care au fost sprijiniți în campania electorală de noile formațiuni

politice – Frontul Popular din Moldova, Mișcarea „Unitate-Edinstvo” și de Partidul Comunist al Moldovei. Unionist fervent, Valentin Mândâcanu a rămas fidel Frontului Popular din Moldova. Aname acelui legislativ îi datorăm începuturile trecerii de la statutul de republică unională (din componența URSS) la constituirea statului suveran Republica Moldova. În această funcție, s-a numărat printre cei 278 de deputați care au votat, la 23 iunie 1990, Declarația Suveranității, iar la 27 august 1991 – Declarația de Independență a Republicii Moldova, Tricolorul, Stema și Imnul de Stat. La 12 octombrie 1993, Parlamentul s-a autodizolvat, și din 27 februarie 1994 în Parlament au venit agrarienii care au pecetluit soarta articolului 13 din Constituție. În primul legislativ de după independență au intrat mulți oameni valoroși, scriitori, filologi și istorici (de care nu mai găsim la ora actuală în Parlament).

„Surse de lumină”. În flux continuu

Valentin Mândâcanu a publicat și alte eseuri, care ar merita incluse într-un viitor volum. Unul dintre ele – *Regăsirea de sine* – datat cu 10 noiembrie 1989, a fost publicat tot în revista *Nistru* (1990, nr. 2, pp. 69-86). După 1990, a mai publicat sporadic, de exemplu, în colaborare cu Ion Holban și Anatol Eremia, *Sate gemene* (Literatura și arta, 1991, 30 ianuarie, p. 7), dar și materiale publicistice, precum: *Nimic durabil nu se poate construi pe minciună și fals istoric* (Limba Română, 1999, nr. 6-8, pp. 16-17) (la 10 ani de la adoptarea legislației lingvistice). În 2000, îi apăruse de sub tipar cartea *Între acasă și acasă (Trăite... Văzute... Auzite...)*, titlu care a fost preluat de ziarul *Flux* (fondat în 1995) pentru o rubrică specială semnată de distinsul om de litere. Redacția săptămânalului *Flux* a fost ultimul său loc de muncă, colaborarea cu care i-a prilejuit satisfacții și mici împliniri spre apusul vieții. Această rubrică, îngrijită mai mulți ani și aflată într-un colț de pagină al ziarului e o selecție subiectivă, dar extrem de riguroasă, de maxime, cugetări, declarații, crâmpieie din memorii, referințe și aprecieri ale unor înaintași ai românimii, întreșesute cu ale unor contemporani. Comentariile surselor (fasciculelor) de lumină sunt subtile, ample sau sobre, potrivite la locul potrivit, ca și cuvintele din cartea care i-a adus recunoașterea.

Unul dintre cei mai buni cunoscători ai perioadei respective fusese însuși Vlad Pohlă:

„Nu știu dacă, inițiind rubrica *Surse de lumină*, Valentin Mândăcanu «a mers pe urmele lui Iorga»; cert este că această superbă colecție, pe care ne-o propune (deocamdată numai) în ziarul *Flux*, are avantajul de a fi (...) norocos completată de comentariile și precizările autorului nostru. Sunt niște comentarii și precizări atât de importante într-o epocă prea de tot grăbită, când mulți, tinerii mai ales, găsesc timp pentru cele mai diverse îndeletniciri, dar cel mai puțin găsesc vreme pentru a citi, pentru a se documenta... Din acest unghi de vedere, *Surse de lumină* ar fi o minunată carte de învățătură pentru toți basarabienii noștri, atât de necăjiți și de nedreptățiți, inclusiv la capitolul *parte de carte*, dar mai ales pentru mințile și sufletele tinerilor noștri ar fi acest volum ca o adevărată mană cerească. Și ar mai fi niște superbe lecții de românism, pe care nu toți tinerii noștri au șansa de a le primi, atât de generos și atât de limpede prezentate, nici măcar dacă ar urma câteva facultăți...” [20, p. 169].

Redactorii de la ziarul *Flux* au trăit experiențe extraordinare din comunicarea cu astfel de somități precum Alexandru Gromov, Alexandru Cosmescu sau Valentin Mândăcanu. Liliana Popușoi, de exemplu, își amintește:

„În ziua când a intrat în biroul meu Valentin Mândăcanu, s-a așezat în fața mea și a început să-mi vorbească, am roșit și nu am reținut începutul frazei pe care a rostit-o. Știu doar că mi-a spus: «Te urmăresc cu multă atenție. Ai o exprimare corectă, un limbaj îngrijit și mă bucur că vom colabora, dragă Liliană». Am perceput adresarea lui ca o încurajare și m-am gândit că cele spuse de *nea Valentin*, cum îl numeau colegii mai în vârstă în redacție, nu e neapărat ce gândește el în prezent despre mine, ci mai degrabă ceea ce și-ar dori să realizez eu în viitorul cât mai apropiat. M-am ridicat în picioare și i-am mulțumit, el mi-a predat un teanc de hârtii, despărțite în vreo cinci grupuri mai mici de clame vechi – rubrica lui pentru o lună înainte. Hârtiile erau îngălbenite, de parcă ar fi fost manuscrise vechi expuse într-o vitrină de muzeu, iar scrisul – frumos, rotund și îngrijit, îmi amintește și astăzi de caligrafia profesoarei mele de limbă română, Vera Sandu, cu sublinieri ale cuvintelor pe care trebuia să le evidențiez în ziar.

Așa am primit eu zece ani de zile *Sursele de lumină* ale lui Valentin Mândăcanu” [21].

Când părăsea această lume, în 2012, colegii de la *Flux* au publicat un grupaj de materiale în memoria sursei de lumină care fusese Mândăcanu pentru o generație întregă, el fiind exponent al unei generații de aur de intelectuali, care a întors roata istoriei. „Generația lui Valentin Mândăcanu părea să fie una ratată din start, sortită pieirii prin anonimat, deși o parte a intelectualilor

din Basarabia își punea mari speranțe în ocupația sovietică, însă toate așteptările au fost înșelate, întrucât paradisul sovietic nu s-a dovedit a fi altceva decât teroare, lagăre de detenție, penitenciare, deportări în masă, muncă silnică, cenzură spirituală etc. În aceste condiții a opune rezistență directă regimului torționar sovietic însemna sinucidere. Din această cauză, cei mai mulți intelectuali basarabeni s-au refugiat în rezistența culturală, continuând, pe cât era posibil, tradiția culturală românească, în pofida tiparelor vulgare și aberante ale pretinsului realism socialist” [1, p. 6].

Cel pe care Mândăcanu l-a apreciat foarte mult (Vlad Pohilă) spunea că din acele tablete-surse „...se configurează o carte nemaipomenită. A fost ultima carte la care a lucrat cât a putut, până a se prăpădi. Și dacă ar apărea...” [18, p. 6]. În amintirea lui/lor, avem, iată, datoria să o edităm.

Testament cu... testament

În 2008 (abia!), la douăzeci de ani după apariția incendiară din revista *Nistru*, la insistența lui Iurie Roșca și a lui Mihai Adauge, vestitul eseu este tipărit în cartea *Spărturi în gheața tăcerii* [16, pp. 5-42], cărora autorul le-a mulțumit pentru dreptatea care i s-a făcut – de a apărea cu litere latine un eseu care pledea... pentru literele

Săptămânalul Flux, cu un grupaj de materiale dedicat memoriei distinsului cărturar, în care au fost publicate și câteva fragmente din eseu Veșmântul ființei noastre

latine (!). În Notele cu titlul *Mărturisiri (cam) tardive* (pp. 43-44), Valentin Mândăcanu povestește: „*Veșmântul ființei noastre* este un articol (studiu? eseu?) pe care l-am scris dintr-o răsuflare, dintr-o durere mocnită decenii întregi, dintr-o încrâncenare supremă care avea în subsidiar și dragostea, și ura. Dragostea nețârmurită pentru limba mamei mele, a satului meu, a poporului român și ura la fel de mistuitoare față de nemernicii care, în numele unei ideologii criminale, au batjocorit atâta amar de vreme tot ce avem noi mai național și mai sfânt: graiul matern... În zilele și săptămânile de după apariția acestui articol m-am convins că această dragoste și această ură zăceau în mii și zeci de mii de inimi. S-au ridicat la luptă conaționalii mei! La lupta cea mare pentru salvagardarea limbii române sau, cum a spus nobilul naționalist român basarabean Nicolae Mățaș: la Marele Război pentru Apărarea Patriei noastre – limba română...” (p. 43). În continuare, se specifică faptul că articolul a apărut și într-un volum editat de Institutul de Lingvistică, în 1999 [15, pp. 157-181], dar la fel trunchiat de subtitluri și de fragmentul *Alfabetul latin – o sperietoare?*, așa cum apăruse și în revista *Nistru* (fragmentul respectiv fusese editat în formula samizdat, căci redacția s-a temut să-l dea în întregime; acesta circula din mână în mână, încolțind în inimile cititorilor revolta pentru nedreptatea monstruoasă care se făcea de atâta amar de vreme). Deși a apărut într-un tiraj de 2000 de exemplare, azi cartea e o raritate, de aceea mai mulți scriitori și activiști (Vlad Pohilă, Iurie Roșca) s-au pronunțat pentru editarea operei lui Mândăcanu. Adăugăm aici că chiar în aceste *Note* se găsește și **testamentul** scris pentru cei care... vor înfăptui Unirea:

„Deoarece intuiesc (inima-mi spune!) că în nenorocitul spațiu pruto-nistrean bătălia pentru biruința definitivă a limbii române și a românismului **va continua un timp** și după plecarea mea în călătoria cea veșnică și fiind convins că viitorii luptători pentru apărarea adevărului științific și istoric vor simți nevoia de a studia și chiar de a prelua argumentațiile mele din *Veșmântul ființei noastre*, m-am hotărât să profit de generoasa asistență a colegilor mei mai tineri, care știu să prețuiască strădania de o viață a dascălului lor ajuns la senectute, și încredințez tiparului celebrul studiu (definiție de Klaus Heitmann, Germania), restabilindu-i structura și forma inițială, cea de până la «râmătură». (...)

Dragii mei urmași! Dacă, Doamne ferește, veți fi nevoiți să dați o nouă bătălie pentru viața alfabetului latin – element la fel de prețios pentru noi ca și aerul, ca și apa – și de vi se va părea că

argumentele folosite de mine sunt prea plăpânde sau insuficiente, vă pun alăturat la dispoziție și alte judecăți de valoare, pe care le-am depistat *post festum*... [12, pp. 43-44].

Urmează două pagini cu argumentul unor istorici și lingviști cu privire la haina potrivită limbii române, apoi o serie de confesiuni și aprecieri elogioase aduse manifestului istoric scris de Valentin Mândăcanu semnate de: Silviu Berejan, Dumitru Matcovschi, Vadim Ștefan Pirogan, Grigore Vieru, Paul Goma, Klaus Heitmann, Mihai Cimpoi, Vlad Pohilă, Vasile Bahnaru ș.a. Grigore Vieru, de exemplu, spunea că acest tulburător **eseu-manifest** „se înscrie de pe acum în letopisețul dramaticei noastre istorii, alături de cel mai frumos imn închinat Limbii Române, semnat de Alexe Mateevici” [12, p. 52]. Nu le trecem în revistă, fiind foarte multe.

Tot în aceste *Note*, reputatul lingvist a ținut cu tot dinadinsul să dea „niște explicații” referitor la relațiile cu regretatul acad. Nicolae Corlăteanu, despre care a fost vorba în eseu cu pricina. În cadrul primei vizite a lui Eugeniu Coșeriu la Chișinău (1991), la AȘM s-a organizat o întâlnire cu magistrul. La masa prezidiului a stat și Valentin Mândăcanu, cu un teanc de cărți coșerieni. Sala arhiplină, în rândul 1 – prof. Nicolae Corlăteanu, în rândul 4-5 – nimeni altul decât I.D. Ceban. Invitat să ia cuvântul, Mândăcanu simte nevoia să se descarce: „În pieptul meu își făcu loc indignarea, și sentimentul acesta îmi șopti că e de datoria mea să-l scot pe Corlăteanu din penibil și să-l pun în locul lui pe impostorul Ceban, care avusese neobrăzarea să se prezinte la acea reuniune sfântă...” [12, p. 54]. Ceban a fost umilit în fața întregii adunări (la scurt timp aciuându-se în Tirișpolea), iar prof. Corlăteanu l-a iertat și l-a îmbrățișat pe Mândăcanu. Spre finele vieții, cu limbă de moarte, și-a scris elogiul său adus limbii române. Își redactează în aceeași cărțuție, în Nota 6 [12, pp. 56-58], propriul Testament (semnat: 2008) raportându-se la... Testamentul lui Corlăteanu [12, p. 56], dar și la dedicarea cu uitare de sine limbii române a mai tânărului pe atunci Vlad Pohilă [12, pp. 56-57], încheindu-l cu un citat din Onisifor Ghibu (până vom avea o ediție completă, ne permitem luxul de a reproduce un fragment aici):

„Jubiți urmași!

Înarmați-vă (și) cu acest act testamentar, apărut în LA din 27 octombrie 2005, și folosiți-vă de el atât în defensivă, cât și, mai ales, în ofensivă. Vă așteaptă o luptă crâncenă, dar să nu dați îndărăt, căci

e în joc însăși limba română, însuși românismul. *A renunța la românism*, spunea Mircea Eliade în 1935, *înseamnă, pentru noi, românii, a renunța la viață, a te refugia în moarte*. Urmați pilda lui Vlad Pohlă, omul care a lucrat toată viața (...) și care lucrează și azi «la foc continuu» pentru izbânda românismului basarabean (...) (decedat pe 15 mai 2020 – n.n.). Acum, la sfârșit de cale lungă, **cale de ostaș aflat zi și noapte în serviciul limbii române**, țin să adresez și eu un scurt mesaj mândrelor vlăstare care urmează să ducă mai departe stindardul românismului.

Tineri și tinere, rămas bun! Dumnezeu să vă binecuvânteze pe toți și să vă călăuzească în lupta pe care eu, intrat ireversibil în iarna vieții, sunt nevoit să o părăsesc... (...) Un îndemn dătător de optimism găsim în scrierile marelui cărturar și prieten al Basarabiei Onisifor Ghibu: *Dacă la un moment dat veți întâlni piedici, fie din partea străinilor, fie din partea fiilor rătăciți și orbiți de răutate din sânul vostru chiar, aduceți-vă aminte că înaintașii voștri, care au trăit, au luptat și au murit sub stăpâniri străine, au întâlnit în calea lor obstacole și mai mari și că ei totuși nu s-au speriat de ele, ci crezând puternic în dreptatea cauzei lor, și-au împlinit datoria cu o persistență și mai mare până la deplina biruință... Credeți, luptați, fiți solidari – și veți birui!*" [12, p. 58].

Despre eseu *Veșmântul ființei noastre* Vlad Pohlă spunea că acesta a **bulversat societatea românească din Basarabia**, poate la fel cum a putut să o facă re-apariția, aici, în partea stângă a Prutului, **a Tricolorului, a alfabetului latin, a imnului *Deșteaptă-te române!*** [20, p. 167]. Testamentul său reia ideea de bază a cărții sale fundamentale – *Cuvântul potrivit la locul potrivit* – care opta indirect pentru un veșmânt adecvat scrisului limbii române din Basarabia, carte care rămâne în continuare adevărata sa „operă, monumentul lui lăsat nouă (...). Cartea (...) cred că încă două generații, 50 de ani înainte, va rămâne valabilă. El a inventariat toate greșelile și a dat mecanismele cele mai sigure de a te debarasa de greșeală” [18, p. 6].

Ca un argument în plus în favoarea românității, în același volum aș e publicat savurosul eseu *Laudă ție, interbelic românesc*. Ideea pe care se sprijină acest admirabil text este următoarea: „În succint corolar, interbelicul românesc a mișcat foarte mult România (deci și Basarabia) în direcția Europei” [12, pp. 59-109]². „Cu toate că perioada României Mari a fost, în plan istoric,

² De mai mulți ani, Ala Mândăcanu, nora scriitorului, reprezintă diaspora moldovenilor din Québec, Canada, organizând mai multe ediții ale Congresului Diasporei moldovenești. În presa de limbă română din Montreal a fost menționată drept cea mai eficientă organizație de limbă română.

una foarte scurtă – doar 22 de ani – ea a lăsat o urmă deosebit de adâncă în inima românilor basarabeni”. Fără interbelicul românesc, Republica Moldova ar fi fost astăzi o „Transnistrie mai extinsă...” [12, p. 108] (noiembrie 2007). Procesul, se știe bine, începuse masiv încă din 1924, dar „transnistrizarea limbii moldovenești (...) a fost stopată, mai ales odată cu renunțarea, în deceniul al șaselea al secolului trecut, la pretensele norme impuse de gramatica și «cuvântelnicul» lui I.D. Ceban și cu fixarea normelor ortografice apropiate de cele actuale” [10, p. 187], exact pe vremea când se aduna material incendiar pentru o primă bombă editorială, cea din 1967.

Lingvистa Mioara Avram, cea care a urmărit cu atenție evoluția și involuția limbii române din Republica Moldova, care și-a făcut mulți prieteni în Basarabia, sprijinindu-i și semnându-le elogioase prefețe la lucrările lor, spunea (că despre asta vorbim aici, nu?): „**Destinul limbii române din Basarabia, evoluția ei în bine, depinde foarte mult de faptul câți vor înțelege ce mult a făcut Valentin Mândăcanu pentru voi, pentru ocrotirea limbii române din acest spațiu, aflat, vorba cronicarilor, în calea relelor...**” [20, p. 165]. Da, anume despre *calea tuturor relelor*, despre *răspântii* și despre omul *supt vremi* au scris cu toții, despre lacrimile strămoșilor, sângele și sudoarea lor (E. Coșeriu).

După publicarea renumitului eseu-manifest, s-a activizat toată floarea intelectualității de la acea vreme (cu unele excepții, oamenii încă mai purtau frica zilei de mâine): a urmat *Scrisoarea celor 66 (Învățământul public*, la 17 septembrie 1988, pe care a semnat-o și tatăl, dar și feciorul Emil Mândăcanu, cel din urmă fiind, împreună cu Vlad Pohilă și Viorel Cibotaru, unul dintre inițiatorii demersului); au urmat ședințele Comisiei interdepartamentale, Marea Adunare Națională, Sesiunea a XIII-a a Sovietului Suprem al RSSM, votarea legilor cu privire la limbă și revenirea la grafia latină...

În loc de postfață *sau* Faceți loc pentru opera postumă

În postumanitate, postumitatea va reconsidera multe valori, probabil. Unora dintre ele li se va da un credit mai mare, altora, dimpotrivă. Valentin Mândăcanu „pe parcursul întregii sale activități creatoare **n-a pretins sa fie considerat un mare lingvist** (mare nu se considera nici gigantul Eugeniu Coșeriu (...), cu atât mai mult un filolog versat, deși a meditat îndelung asupra slovei

cu străluciri de cristal, a lucrat neostenit, cu râvna unui adevărat giuvaergiu, la descoperirea și sporirea caratelor cuvântului potrivit iscusit folosit la locul potrivit [10, p. 186]. Anume pentru calitățile ieșite din comun a fost ales membru al Uniunea Jurnaliștilor și membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova.

Vârtejul schimbărilor de pe agenda contemporaneității aruncă în uitare și chiar în nepăsare evenimente care s-au consumat cu doar trei decenii în urmă. Tânăra și deja digitala generație are tot mai puțin timp și tot mai puțină răbdare să cunoască ce s-a produs cu 100 de ani în urmă, darmită cu un mileniu. Ce să mai vorbim de meditație, aprofundare, acribie, pedantism, retragere în colbul cărții de altădată?! Testamentul lui Mândăcanu? al lui Corlăteanu? Bune doar pentru filologi... Lingvistica? Filologia? Ce știință mai sunt și astea?!?! Cred că ne lipsește pregătirea pentru înțelegerea aceea universală spre care ne și se orienta Coșeriu. Istoria ne va mai oferi (cândva) cutremure ale ființei. Până atunci, alegerile merg înainte, președinții se schimbă, articolul 13 rămâne neschimbat. Deci lupta continuă!

În opera sa postumă, pe lângă celebrul eseu, se vor putea adăuga, desigur, eseul *Laudă interbelicului*, *Regăsirea de sine*, o seamă de tablete de cultivare a limbii din volumul *Cuvântul potrivit la locul potrivit*, fragmente din traduceri etc., ar încăpea și o serie de articole precum cel dedicat consăteanului Eugeniu Coșeriu: *Un*

O viață împreună: Iulia și Valentin Mândăcanu

homo scientificus ajuns pe Olimp [14, pp. 55-62]³, în care explică întreaga tragedie a limbii, culturii și istoriei noastre. Rămân valabile afirmațiile și peste 30 de ani (în 1989):

„A triumfat limba română – sfântul grai al lui Eminescu și Caragiale, al lui Creangă și Sadoveanu. A triumfat deocamdată pentru un cerc de oameni culți și onești, fiindcă mai avem destui răuvoitori sau ignoranți care nu pot ori

nu vor să înțeleagă un lucru elementar – că Eminescu n-a fost scamator să scrie cu dreapta românește și cu stânga moldovenește și că basarabienii nu mai sunt chiar atât de geniali să învețe într-o singură noapte (27 spre 28 iunie 1940) o limbă cu totul nouă – *moldoveneasca*” [14, p. 62].

S-a stins din viață având venerabila vârstă de 82 de ani, la 29 octombrie 2012. Este înmormântat la Cimitirul Central Ortodox din Chișinău. Dacă ordinele și medaliile pot răsplăti tot sacrificiul și abnegația unui om de litere – înseamnă că le-a meritat. În 1996 a fost distins cu Medalia „Meritul Civic”, iar în anul 2000 – cu Medalia „Mihai Eminescu”. Chișinăul l-a făcut Cetățean de onoare în 2009, iar președinția anului 2010 (care a făcut dreptate mai multor luptători pentru limba română) i-a acordat Ordinul Republicii. Nu le râvnea, nu credea în tinichele. A crezut mai mult decât în orice în izbânda limbii, pe care a venerat-o, ea fiindu-i adevărata medalie pe care a purtat-o cu onoare și mândrie.

Vârtejul schimbărilor de pe agenda contemporaneității aruncă în uitare și chiar în nepăsare evenimente care s-au consumat cu doar trei decenii în urmă. Tânăra și deja digitala generație are tot mai puțin timp și tot mai puțină răbdare să cunoască ce s-a produs cu 100 de ani în urmă, darmită cu un mileniu. Ce să mai vorbim de meditație, aprofundare, acribie, pedantism, retragere în colbul cărții de altădată?! Testamentul lui Mândăcanu? al lui Corlăteanu? Bune doar pentru filologi... Lingvistica? Filologia? Ce știință mai sunt și astea?! Cred că ne lipsește pregătirea pentru înțelegerea aceea universală spre care ne și se orienta Coșeriu. Istoria ne va mai oferi (cândva) cutremure ale ființei.

³ Acest „eseu are deosebitul merit de a-l fi readus acasă, în Basarabia, pentru prima dată, în perioada postbelică, pe Eugen Coșeriu. Plăsmuită într-o vreme de răscruce pentru românii basarabeni, această emoționantă scriere a dlui V. Mândăcanu a fost publicată în revista *Orizontul*, nr. 9 din 1989 – practic, concomitent cu istorica Mare Adunare Națională de la Chișinău și cu adoptarea legislației lingvistice. Mai e de reținut un detaliu semnificativ: deși pe atunci *Orizontul*, ca și alte publicații basarabene, se tipărea încă în grafie chirilică, prin grija redactorului-șef al revistei, scriitorul Victor Dumbrăveanu, acest eseu consacrat lui Eugen Coșeriu a apărut cu litere latine...” (Nota redacției revistei „Limba Română” [14, p. 62]).

A fost petrecut pe ultimul drum cu onoruri din partea conducerii de vârf. Cu cea mai profundă tristețe, dar și cu adâncă recunoaștere, fostul redactor-șef al fostei reviste *Nistru*, Dumitru Matcovschi avea să spună: „**Mi-am făcut nume cu numele lui**”. La nici depărtare/distanță de un an, îl urmează în lumea celor dreți.

În 23 august 2021, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” a găzduit o conferința științifică „Lumina limbii române”, avându-i ca invitați speciali pe cercetătorii Irina Condrea, Alexandru Bantoș, Ana Bantoș, Vasile Malanețchi. Cel din urmă a vorbit despre

În 23 august 2021, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” a găzduit o conferința științifică „Lumina limbii române”, avându-i ca invitați speciali pe cercetătorii Irina Condrea, Alexandru Bantoș, Ana Bantoș, Vasile Malanețchi. Cel din urmă a vorbit despre Valentin Mândăcanu și despre contribuția sa la salvagardarea limbii române în Basarabia.

Valentin Mândăcanu și despre contribuția sa la salvagardarea limbii române în Basarabia.

Tot în plină pandemie, pe 31 august 2020, de Ziua Națională a Limbii Române, în sala de expoziții a Muzeului Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu”, a fost vernisată expoziția „**Valentin Mândăcanu – un ostaș neînfricat al Limbii Române**” [24], dedicată celor 90 de ani de la nașterea cărturarului. La inaugurarea expoziției au vorbit: scriitoarea Maria

Șleahtițchi, directorul Muzeului Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu”; Vasile Malanețchi, scriitor, muzeograf, șeful departamentului Literatură contemporană al aceluiași muzeu; scriitorul Vladimir Beșleagă, scriitoarea Claudia Partole.

Astfel de comemorări mențin trează conștiința de neam. Mă încercă un sentiment inconfortabil la gândul că această schiță de portret o fac mai mult din paginile scrise de cei care l-au cunoscut cu adevărat. Citindu-le și recitindu-le, dar mai ales ținându-le și întreșându-le aici în pagină, am încercat să evoc chipul unei mari personalități, al unui om fără de care cea mai importantă filă a istoriei moderne a basarabenilor nu poate fi scrisă. Nici măcar rescrisă.

27 decembrie 2021

Referințe bibliografice

1. BAHNARU, Vasile. Incoruptibilul Valentin Mândăcanu. In: *Țara*. 2000, 27 iul., p. 6.
2. BEȘLEAGĂ, Vladimir. Unirea se amână? Unirea se face! Unirea e aproape! (XIV). In: *Revista literară*. 2020, nr. 10, p. 5. ISSN 2345-1777.
3. BOJOGA, Eugenia. Limba română în Basarabia – un calvar fără sfârșit (Veșmântul ființei noastre la 20 de ani). In: *Contrafort*. 2009, nr. 1-2. ISSN 1857-1603; [online] [citat 26.12.2021]. Disponibil: <http://www.contrafort.md/old/2009/171-172/1636.html>
4. CORLĂTEANU, Nicolae. Recenzie la cartea lui V. Mândăcanu *Cuvântul potrivit la locul potrivit*. In: *Femeia Moldovei*. 1979, nr. 10, p. 19.
5. Eugeniu Coșeriu: „Știința este o formă de împărtășanie...”. Interviu de Gheorghe POPA, Nicolae LEAHU și Maria ȘLEAHTIȚCHI. In: *Semn*. 2003, nr. 3-4, pp. 6-7. ISSN 1857-0429.
6. *FLACĂRA TV & FILM* [online] [citat 03.11.2021]. Disponibil: <http://flacaratv.md/ei-au-marcata-istoria-neamului-valentin-mandacanu-lingvist-si-om-al-cetatii.html>; <http://flacaratv.md/omagiul-lui-vlad-pohila-adus-lingvistului-valentin-mandacanu.html>
7. GOMA, Paul. *Basarabia* (roman). Chișinău: Editura Flux, 2003 (Tipografia PRAG-3). ISBN 9975-77-037-1.
8. MĂLANEȚCHI, Vasile. Valentin Mândăcanu, omul potrivit la locul potrivit. La 90 de ani de la nașterea Cărturarului. In: *Limba Română*. 2020, nr. 4-5, pp. 392-394. ISSN 0235-9111.
9. MATCOVSCHI, Dumitru. Vremea nu are nicio rudă. In: *Flux*. 2012, 12 noiem., p. 6.
10. MĂTCAȘ, Nicolae. La straja purității graiului matern. In memoriam Valentin Mândăcanu. In: *Limba Română*. 2012, nr. 11-12, pp. 186-190. ISSN 0235-9111; [online] [citat 09.12.2022]. Disponibil: <https://limbaromana.md/numere/d18.pdf>
11. MÂNDĂCANU, Valentin. Regăsirea de sine. In: *Nistru*. 1990, nr. 2. ISSN 0132-6570.
12. MÂNDĂCANU, Valentin. *Spărturi în gheața tăcerii*. Chișinău: S.n., 2008 (Prag-3). ISBN 978-9975-77-086.
13. MÂNDĂCANU, Valentin. *Surse de lumină*. In: *Flux*. 2007, noiem., p. 6.
14. MÂNDĂCANU, Valentin. Un homo scientificus ajuns pe Olimp. In: *Limba Română*. 2002, nr. 10, pp. 55-62. ISSN 0235-9111.
15. MÂNDĂCANU, Valentin. Veșmântul ființei noastre. In: *Situația sociolingvistică din R.S.S.M. reflectată în presa periodică (1987-1989)*. Vol. I. Pt. 1. AȘM, Inst. de Lingvistică. Grupul unic organizatoric redacțional: S. BEREJAN, K. BOCHMANN, V. BOTNARCIUC, I. EȚCU. Chișinău, 1999, pp. 157-181. ISBN 9975944337.

16. MÂNDĂCANU, Valentin. Veșmântul ființei noastre. In: MÂNDĂCANU, Valentin. *Spărturi în gheața tăcerii*. Chișinău: S.n., 2008, pp. 5-42. ISBN 978-9975-77-086.
17. *O utopie devenită realitate: învățământul superior în RSS Moldovenească de la planificare la reproducere*. Coord. Liliana ROTARU, Ion Valer XENOFONTOV. Chișinău: S.n., 2020. ISBN 978-9975-3483-0-0.
18. POHILĂ, Vlad. A fost însetat de lumină. In: *Flux*. 2012, 2 noiem., p. 6; [online] [citât 25.12.2021]. Disponibil: <https://fdocumente.com/reader/full/ziarul-flux-ed-40-868>
19. POHILĂ, Vlad. Luminoasă-i va fi de-a pururi amintirea. In: *BiblioPolis*. 2015, nr. 2, pp. 195-197. ISSN 1811-900X.
20. POHILĂ, Vlad. Marele nostru noroc de a-l avea pe Valentin Mândăcanu. In: *Limba Română*. 2010, nr. 11-12, pp. 164-170; ISSN 0235-9111; [online] [citât 09.11.2021]. Disponibil: <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1089>
21. POPUȘOI, Liliana. *Valentin Mândăcanu, ostașul limbii române, și-a încheiat misiunea*. Blog Confidențial, 29 octombrie 2012 [online] [citât 25.12.2021]. Disponibil: <https://lilianapopusoiconfidential.wordpress.com/2012/10/29/valentin-mandacanu-ostasul-limbii-romane-si-a-incheiat-misiunea/>
22. ȚÎCU, Octavian. *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924-1989)*. Chișinău: ARC, 2018. ISBN 9789975001588.
23. Valentin Mândăcanu: „Eu m-am născut în Frontul Popular”. Interviu realizat de Ștefan SECĂREANU. In: *Țara*. 1997, 10 iun.; [online] [citât 12.11.2021]. Disponibil: <https://secareanu.wordpress.com/2010/07/23/valentin-mandacanu-eu-m-am-nascut-in-frontul-popular/>
24. *Vernisarea expoziției „Valentin Mândăcanu – un ostaș neînfricat al Limbii Române”* [online] [citât 27.12.2021]. Disponibil: <https://mnl.md/2020/09/04/vernisarea-expozitiei-valentin-mandacanu-un-ostas-neinfricat-al-limbii-romane/>